

HOLMAN RÉKA

Három könyvtárgy és a retrospektív cenzurális olvasat nehézségei

KONRÁD GYÖRGY: A VÁROSALAPÍTÓ

Konrád György 1969 és 1973 között írta *A városalapító* című regényét, a kötet első hazai kiadása azonban csak 1977-ben látott napvilágot. A *Magvető Kiadó*t ekkor alapvetően az motiválhatta, hogy a regény már megjelent német és francia fordításban is, a honi kiadó tehát egyre kínosabban érezhette magát az anyanyelvi megjelenés hiánya miatt. Az első kiadás egy erősen cenzúrázott, megcsonkított és helyenként átírt változata Konrád művének, egy harminchárom éves könyv, a cenzúra bizonyítéka, maga a könyvtárgy azonban semmilyen szinten nem utal erre. Ezt a kötetet egészítették ki később ismerősök, barátok, létrehozva egy ma már ereklyeszámba menő ellenpéldányt, de erre a performatív aktusra csak a harminchárom évvel később megjelenő harmadik kiadás reflektál.

A regény első teljes változata 1992-ben jelent meg a *Pesti Szalon Könyvkiadó* jóvoltából: megváltozott a politikai kontextus és maga a szöveg is, ennek ellenére a kiadvány nem sokkal beszédesebb, mint elődje. A fülszövegben Carlos Fuentes egyetemes keretek között helyezi el a regényt: „*A városalapító*ban Konrád György a modern hadviselés egyik legvisszataszítóbb aspektusát fogalmazza meg, ami nem más, mint a várostervezők hadüzenet nélküli háborúja a városlakók ellen. Az ügyeskedők hadművelete az életet élők ellen, azoknak az erőszakos cselekedete, akik, miközben a mi boldogságunkat tervezgetik, egyben boldogtalanságunkat biztosítják. Nincs ebben semmi meglepő; ez mindig is így volt. Ám, ami változott, az a tudatosság foka. Mindegy, mennyire rokonszenves nekünk a görög *polis* vagy a firenzei *városállam*, az ő gondjaik iránt csak akkor lehetünk érzékenyek, ha magunk is az övékével hasonló gondokkal küszködünk.”

A szöveg hangsúlyozottan nemzetközi kontextusba helyezi a szerzőt és regényét, amire talán éppen a rendszerváltozás utáni első magyar kiadásnak volt legkevésbé szüksége. Ennek a kötetnek inkább az lehetett volna a tétje, hogy a regény specifikusan a Kádár-rendszerre jellemző textuális és kontextuális jegyeit domborítsa ki, kínálja fel értelmezésre. Jelesül, hogy mi és hogyan sérthette fel a rezsím kultúrpolitikai konszenzusának érzékeny szövetét, mi az, ami nem egyetemes várostervezési probléma, apokaliptikus vízió vagy karnevál: tehát, ami csak ezen a szűk helyen érvényes, amivel csak egy adott rendszer keretei között érvényteleníthető szerző és műve.

Van a regényben egy mondat, amelyből a cenzor egyetlen kifejezést húzott ki: „a szocializmus az”.¹ Ezzel a politikailag neutrális ajánlóval is mintha kihúznák több évtized kultúrtörténeti kontextusát a regény alól, amivel nem azt állítom, hogy a mű kizárólag a cenzúra logikája mentén olvasható, mindössze azt, hogy

egy hitelesként felmutatható könyvtárgynak az erre vonatkozó reflexiókat is tartalmaznia kellene. Az 1992-es kötet belső borítóján egyetlen sor utal arra, hogy miért is kellett tizenöt évnek eltelnie a két kiadás között: „Második, csonkítatlan kiadás: *Pesti Szalon Könyvkiadó*, Budapest, 1992.” A könyv papírkötésű, 160 Ft-ba került, az infláció mértéke drámai: az első kötet ára még csak 15,50 Ft volt.

Lehetséges, hogy ez a kontextus a rendszerváltozást követő években túlságosan is evidens lett, bár én inkább ennek ellenkezőjét tartom valószínűnek: azoknak, akik idejében hozzájutottak az első kiadáshoz, esetleg ki is egészítették a megcsonkított változatot, nem volt szükségük magyarázatra, aki viszont először vette kézbe az újra kiadott regényt nem feltétlenül lehetett tisztában az előzményekkel. Az első teljes kiadás ezt a problémát gyakorlatilag figyelmen kívül hagyja, ami a megjelenés óta eltelt közel húsz év után is – az emlékezet rövid hatósugarának ismeretében – hiátusként fogható fel.

A regény harmadik hazai kiadása 2010-ben jelent meg az *Európa Könyvkiadó* gondozásában, ezúttal a szerző által írt, a regény körüli történéseket rekapituláló előszóval. Konrád így ír művéről: „*A látogató*-ban a beszélő én – egy gyámhatósági tisztviselő – néz szembe ügyfeleivel, az elesettekkel, a magukra hagyottakkal, a szabályszegőkkel. *A városalapító*-ban a várostervező a szülővárosával, mindig a hatalom a hatalomnélkülivel. Az alul levők nem tudnak párharcot folytatni a felül levőkkel, csak a devianciával tudják felhívni magukra a figyelmet. A vita nem közöttük és a viszonylag felül levők között zajlik, hanem az utóbbiak fejében, egy önmagával meghasonlott elit több dialógust magában foglaló monológjaként. Könyvem a szocialista városépítészeti rossz lelkiismerete volt.”² Ez a leírás tulajdonképpen visszahelyezi a kötetet abba a társadalomtörténeti kontextusba, amelyben mindig is benne állt, és amelyből az 1987-ben íródott, majd 1992-ben fülszöveggéként felhasznált Fuentes-mondatok kiragadni látszottak.

Az itt leírt rossz lelkiismeretet próbálta meg aztán a cenzor aprólékosan kigyomlálni a szövegből, és olyan mondatok estek ennek áldozatul, melyek közvetlenül párhuzamba állíthatók az előszó magyarázatával: „Felhúztunk, lenyomtunk százezreket, többet fel, mint ahányat le, aki lent volt, nagyobb részt lenn maradt, aki fent volt, nagyobb részt fenn maradt.”³ A szöveg tehát közvetlenül a hatalom és a társadalom struktúráját érinti, ami tűrhetetlen egy önnön legitimitását megalapozni képtelen rendszer számára, ahol meghatározó tapasztalat kell hogy legyen a szegyenérzet. A szegyent pedig szégyellni kell és elrejtteni. Az állam és állampolgár viszonyát taglaló belátások közül nem egy tényleges tézist, hanem a bekezdés utolsó mondatát – hogy úgy mondjam csattanóját – húzta ki a cenzor: „Ma ezt a belátást szégyellem.”⁴ a szegyent még kéne magyarázni: az állam kontrollszerveire vonatkozik.

A regényt mint könyvtárgyat kontextualizáló, hiánypótló előszóban olvasható a kötet első kiadásának tárgyi és ideológiai modifikációjáról szóló igen tanulságos leírás is: „A teljes szövegre nem kellett sokat várni, barátok és baráti ismeretlenek akkori feleségem, Lángh Júlia közreműködésével (én akkor már Nyugaton voltam) különböző formákban, kis beragasztott szalagocskákkal-oldalakkal – vagy egy csatolt füzetkével – helyreállították a teljes szöveget, és előállítottak egy cenzúracsfóló

könyvészeti ritkaságot, amely nemcsak a csínyben részt vevőknek, de az ilyen példányok olvasóinak is kaján elégtételt adott: lám, túl lehet járni az állam eszén.”⁵

Van még valami, ami rávilágít arra, mennyire tétnélküli is tulajdonképpen több mint három évtized elteltével az általam művelt újraolvasási kísérlet: „A Szabad Európa Rádió munkatársai is elvégezték ezt az aprólékos filológiai munkát, és nem lévén birtokában a magyar alappéldánynak, Szenessy Mario kiváló német fordításával vetették össze az 1977-ben cenzúrázva megjelent *Magvető*-kiadást. Íme a bizonyosság, hogy volt idő, amikor az irodalom számított.”⁶ Nemcsak az irodalom számított, hanem a sorról sorra összeolvasásnak is volt tétje: valami pótolhatatlannak hitt dolog elvesztését volt hivatott megelőzni. A törlés, a titok, a hiány a félelem bizonyítéka volt, a kitakart, elfedett részek felmutatása pedig e félelem gyökereit leplezte le. A falak és drótkerítések nélküli európai kulturális térben elég egy könyvtárig elmenni, és némi illúziót táplálni az iránt, hogy a hiány részecskéinek összeillesztésével érthetőbbé válik valami a nem is olyan régmúlt represszív logikájából.

A cenzor aprólékos feladatát Kardos György, a *Magvető* igazgatója végezte el, maga Konrád így reflektált erre a folyamatra: „Többnyire az erőszak képeit hagyatta ki, az állami erőszak képeit, amelyek akkor jobban megszállták az agyamat, mint később.”⁷ Ugyanebből az interjúból kiderül az is, hogy Kardos olykor a törlés és átírás mellett saját passzusokat is beleírt a szövegbe. Az átírásra néhány példa: „fehérbor” helyett „vörösbor”⁸ (megmagyarázhatatlan, talán csak elírás?), „bohóca” helyett „megtestesítője”,⁹ „vezető” helyett „technokrata”,¹⁰ a „forradalom” szó elé pedig bekerült a „látványos”¹¹ jelző. Ezek a javítások nyilvánvalóan azt a célt szolgálták, hogy elvegyék, vagy legalább némileg csorbítsák az élet a szövegnek.

A továbbiakban szeretnék felidézni néhány törölt szakaszt a szövegből, ezúttal nem elsősorban a Konrád által említett erőszak képeit, hanem olyan utalásokat, melyek valamiért túlcúsúznak az elbeszélhetőség határain. Ilyenekről van szó: „egy átlagosan hiú és buta korszak téves eszméivel”¹² vagy „érdekszféraváros”¹³ vagy „Aki azt jobban tudja, autót vezet, aki rosszabbul tudja, nem mehet moziba, s egy pontos őrmester ellenőrzi, hogy este tíz után otthon nézi-e a televíziót.”¹⁴ vagy „a falmelléki szélárnyékkeresők” és „a kacsingató pribékek s a vérszerződő hamis tanúk, akik az első kihallgatáson jegyzőkönyvbe diktálják azt is, amit nem tudnak rólam”¹⁵ vagy „viselőik itt sem fognak többet keresni”¹⁶ vagy „napsütötte húsos arcok szánakoznak a lassan gördülő állami rendszámú kocsik ablakában”¹⁷ vagy „nincs olyan hadsereg, melyből meg ne szöknék.”¹⁸ vagy „Egy gyufalángnyi szabadságtól kicsit elcsábítva”¹⁹ vagy „akkor sem térnek el beszéd tárgyuktól, ha a rendőr belép”.²⁰ Ezek a mondatok szinte egytől egyik a hétköznapi tapasztalat szférájába sorolhatók, nem tolják arrébb a társadalmi fantázia határait, mégsem hangoznak el.

Érdekességként megemlítenék még két remekbeszabott passzust, melyeket a cenzori munkát érzésem szerint egyre inkább élvező Kardos illesztett a szövegbe. Sejtelmem sincs ugyanis, hogy mi motiválhatta a következő mondat megírását: „Ez a fal, bár az egyik rekeszben az az urna áll, amelybe feleségem holttestének összesőprögetett hamuját beletették, elégséges indíték arra, hogy kiröhögjem a halált.”²¹

Feleségről a szövegnek ebben a részében szó sincs, és a személyes hangnem is elég drasztikusan elüt az ezt megelőző és ez után következő személytelen és általános jellegű leírástól. Mielőtt azonban a cenzort inkonzisztens szöveg előállításával vádolnám meg, egy igazi gyöngyszemre hívnám fel a figyelmet. „A másik teste elárvult tárgy a többi között, ölekezések félhomályából higanygőzfénybe kerül, amíg az idegenkedést föl nem váltja a közöny, s az útitárs vissza nem változik ablakká a tárgyilagosság falán.”²² Tagadhatatlanul szép. A strandon napozó nyugati társadalom lényege egy globális elidegenedés-metaphora keretében bontakozik ki, a csillogó tengerpartról az ember tényleg szinte hazavágyik.

Angyalosi Gergely 1994-ben, Pozsonyban többek között Konrád *A városalapító*-ban lefestett apokaliptikus víziójáról tart előadást, a kötetben is megjelent szövegben pedig hivatkozási alapként az 1977-es kiadást használja.²³ Vajon ilyen jelentéktelenek lennének az eltérések a két változat között, vagy ő maga is egy ritkaságszámba menő kiegészített példánnyal dolgozott? Az első kiadásból többek között szinte teljes egészében hiányzik annak a városnak a leírása is, amelyet a szerző *nem akar*.²⁴ Megítélésem szerint a regény egyik legemblematiszababb része ez, ahol a korábban már említett „rossz lelkiismeret” hangja csendül fel. Igaz nem apokaliptikus, sőt. Az apokalipszis egyetemes víziója, a tág lépték helyett itt Konrád a lehető legsűrűbb rács mentén halad: a leírás részletező közelképek tűpontos rajza. A minduntalan elismételt „nem akarom a várost” adja a szöveg retorikai keretét, ami így vádbeszédként is értelmezhető. A szigorúan vett irodalomtudományos megközelítések helyett tehát a beszéd és a hallgatás lehetőségeit, ezek kollektív emlékezetben betöltött helyét próbálta meg letapogatni ez a kései összevétel cenzúrázott és integráns mű között. Egyszerűen csak azért – hogy egy a cenzor által beszúrt rövid lamentációt idézzek –, mert: „Sok a múlt.”²⁵

JEGYZETEK

1. „[A szocializmus az,] amiben élünk, ami volt, ami van, nem cél, nem csőd, nem eszme, nem törvény, nem eltévelyedés, kelet-európai jelen idő, tagolt rend, kibomló dráma, érdekek és adottságok, önámítások és önleplezések, kísérletek és kudarcok erőjátéka, valami, amit annak nevezünk, ami olyan, mint mi vagyunk, valami, ami más is lehet, az építettervezők történetfilozófiájára kiállítási tárgy a gondolkodás múzeumában.” Konrád György: *A városalapító*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977 p.: 124. vö. Konrád György: *A városalapító*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992 p.: 75.

2. Konrád György: *A városalapító*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010. pp.: 7–8.

3. 1977 p.: 122. vö. 1992 p.: 74.

4. 1977 p.: 116. vö. 1992 p.: 71.

5. 2010 p.: 10.

6. U.o.

7. Vámos Miklós: *Kedves kollégák*. 1. kötet. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010, pp.: 398–399.

8. 1977 p.: 77. vö. 1992 p.: 48.

9. 1977 p.: 143. vö. 1992 p.: 87.

10. 1977 p.: 161. vö. 1992 p.: 100.

11. 1977 p.: 175. vö. 1992 p.: 109.

12. 1977 p.: 19. vö. 1992 p.: 13.

13. 1977 p.: 33. vö. 1992 p.: 22.

14. 1977 p.: 45. vö. 1992 p.: 29.
15. 1977 p.: 48. vö. 1992 p.: 31.
16. 1977 p.: 56. vö. 1992 p.: 36.
17. 1977 p.: 61. vö. 1992 p.: 39.
18. 1977 p.: 91. vö. 1992 p.: 57.
19. 1977 p.: 206. vö. 1992 p.: 130.
20. 1977 p.: 227. vö. 1992 p.: 142.
21. 1977 p.: 198. vö. 1992 p.: 125.
22. 1977 p.: 212. vö. 1992 p.: 134.
23. Angyalosi Gergely: *A költő hét bordája*. Latin Betűk, Debrecen, 1996. pp.: 90–91.
24. 1977 pp.: 177–178. vö. 1992 pp.: 111–113.
25. 1977 p.: 264. vö. 1992 p.: 163.

JOLANTA JASTRZEBSKA

Egy kételkedő férfi vallomásai

KUKORELLY ENDRE *EZER ÉS 3, AVAGY A NŐKBEN REJLŐ SZÍV* CÍMŰ ALKOTÁSÁRÓL

Bevezető megfigyelések

Kukorelly Endre műve komoly kritikai visszhangot váltott ki. A kritikusok egy része dicsérte az alkotást, míg a feminista kritika szempontjából írt cikkek egyhangúan negatívan bírálták. A második kiadás alkalmából érdemes újra szemügyre venni a művet. Az alábbi elemzés egyfelől az előbbi kritikákban kevésbé érvényesült szempontokat kívánja kiemelni és egyben vitába szállni az elfogultan alkalmazott feminista kritika állításaival. Tanulmányom célja Kukorelly szövegének strukturáját és a benne rejlő ellentéteket – mint a művet meghatározó és értelmét generáló alapelvet – feltárni.

A cím és az alcím közötti feszültség sejteti, hogy a mögöttük levő szöveg mindenképpen két ellentétben alapul: *Ezer és 3* nyilvánvalóan a Don Giovanniról szóló legendára utal, miszerint a híres-hírhedt nőcsábító csak Spanyolországban 1003 nőt hódított meg. Ezt a meglehetősen kihívó, már-már mizogén hangzású címet (erről majd bővebben a feminista kritika tárgyalásakor) a 19. század végi poétikába illő, sőt romantikus jellegű alcím követi, amely azt ígéri, hogy a szövegben a jellegzetesen női érzelmességről, a női szívügyekről lesz szó.

A címlapot követő mottó, amely Mozart-Lorenzo Da Ponte, Lev Tolsztoj, Hermeiasz és Shakespeare egy-egy művéből származó idézetekből áll, további útbaigazítást nyújt az alkotás olvasására, értelmezésére, illetve azok nehézségeire hívja fel a figyelmet. Kukorelly szövegének már az első oldalai is nehéz feladat elé állítják az olvasót, aki felteszi magának a kérdést, vajon milyen műfajú szöveget tart a kezében. A kérdés semmiképpen nem indokolatlan, hiszen a műfaj meghatározása nemcsak az olvasói elvárásokat határozza meg, hanem a megítélés kritériumait is magában rejtí. E tekintetben azonban a Hermeiasz-idézet komoly intésnek tekinthető, amellyel a szerző figyelmezteti olvasóját, hogy a legnagyobb nyitottsággal, min-